

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЛЮДЕЙ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІД ВПЛИВОМ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ

FEATURES OF TRANSFORMATION OF THE VALUE ORIENTATIONS OF MIDDLE-AGED PEOPLE UNDER THE INFLUENCE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

У статті розглядається проблема впливу коронавірусної інфекції на ціннісні орієнтації людей середнього віку.

Ціннісні орієнтації являють собою засвоєні та прийняті людиною соціальні норми й культурні цінності, що виступають як цілі життя та основні засоби досягнення цих цілей. Вони відіграють важливу роль у регулюванні соціальної поведінки людини. Пандемія запустила процеси перегляду людьми важливих особистісних цінностей.

За результатами досліджень науковців усього світу, що почали з'являтися в останній час, найбільш актуальними стали такі цінності, як життя, здоров'я, безпека, робота. Пандемія виявила величезний ресурсний потенціал адаптації людини до різних умов існування, вона допомогла усвідомити цінність життя кожної людини. На думку дослідників, коронавірусна інфекція – це кризова ситуація для багатьох людей, а люди корегують свої ціннісні орієнтації відповідно до подій, які змінюють їхнє життя.

Автори статті підтвердили ці спостереження. За результатами самостійно проведеного дослідження, виявлено, що захворювання COVID-19 виступає кризовою ситуацією для більшості людей середнього віку, яка викликає трансформації їхніх ціннісних орієнтацій. Так, було виділено цінності, які учасники дослідження вважають найбільш значущими. Серед термінальних цінностей людей, які перехворіли на коронавірусну інфекцію, – 1) «здоров'я», 2) «любов», 3) «матеріально забезпечене життя», 4) «щасливе сімейне життя», 5) «цікава робота», 6) «продуктивне життя». Серед інструментальних цінностей людей, які перехворіли, найбільш значущими є 1) «чесність», 2) «освіченість», 3) «життєрадісність», 4) «відповідальність», 5) «незалежність», 6) «раціоналізм».

Порівнюючи ці результати з виборами людей, яких не торкнулася хвороба, автори констатують трансформацію структури ціннісних орієнтацій осіб середнього віку під впливом пандемії COVID-19.

Ключові слова: хвороба, коронавірусна інфекція, життєві цінності, ціннісні орієнтації, трансформація, кризова ситуація, середній вік.

The article discusses the problem of the impact of coronavirus infection on the value orientations of middle-aged people.

Value orientations are assimilated and accepted by the social norms and cultural values that act as goals of life and basic means of achieving these goals. They take an important place in regulating human social behavior. The pandemic has launched processes for people to view important personal values.

According to the results of researches of scientists around the world, which began to appear in recent times, such values as: life, health, safety, work became the most relevant. The pandemic has revealed the huge resource potential of adapting a person to different living conditions, it has helped to realize the value of life of each person. According to the researchers, coronavirus infection is a crisis situation for many people, and people adjust their value orientations according to events that change their lives.

The authors of the article confirmed these observations. According to the results of a self-conducted study, it was found that COVID-19 is a crisis situation for most middle-aged people, which causes the transformation of their value orientations. The values that the study participants consider the most significant were highlighted. Among the values of people who have contracted a coronavirus infection are: 1) health; 2) love; 3) materially secure life; 4) happy family life; 5) interesting work; 6) productive life. Among the instrumental values of the ill, the most significant are: 1) honesty; 2) education; 3) cheerfulness; 4) responsibility; 5) independence; 6) rationalism. Comparing these results with the choice of people who were not affected by the disease, the authors note the transformation of the structure of value orientations of middle-aged people under the influence of the COVID-19 pandemic.

Key words: disease, coronavirus infection, life values, value orientations, transformation, crisis situation, middle age.

УДК 159.923.33

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.26>

Серга Т.О.

к. соціол. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
та психології
Національний університет
«Запорізька політехніка»

Білоусенко М.В.

к. економ. н.,
доцент кафедри соціальної роботи
та психології
Національний університет
«Запорізька політехніка»

Варшавська В.Ю.

магістр кафедри соціальної роботи
та психології
Національний університет
«Запорізька політехніка»

Вступ. У сучасному суспільстві дослідження ціннісних орієнтацій, які мають важливе значення у формуванні особистості, є однією з актуальних проблем. Життєві цінності людини не статичні, вони змінюються протягом життя під впливом будь-яких обставин. Кризові життєві ситуації, наприклад, хвороба, безпосередньо впливають на систему цінностей особистості. Зараз склалася складна епідеміологічна ситуація в країні і світі. Пандемія коронавірусної інфекції запустила процеси трансформації ціннісних структур особистості.

У цьому контексті середній вік є особливо цікавим тому, що людина в цьому віці досягає

піку соціальної та біологічної зрілості, вона вже максимально реалізована у професійній діяльності, в неї сформувались адекватна самооцінка та, як правило, реалізована модель сім'ї, складена мотиваційно-ціннісна сфера.

Ціннісні орієнтації були предметом численних досліджень в області філософії, психології, соціології, педагогіки. Проблематика ціннісних орієнтацій розглядалася в наукових працях філософів (Ф. Лотц, І. Кант, Г. Гегель, Л. Феєрбах), соціальних психологів (М. Рокич, Ш. Шварц), психологів (Л. Рубінштейн, К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Маслоу, В. Франкл, В.Г. Алексеева, Б. Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв),

соціологів (М. Вебер, Є. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Сорокін), педагогів (В.А. Сластенін, Г. І. Чіжакова) та багатьох інших. Однак серед сучасних досліджень проблематика трансформацій ціннісних орієнтацій під впливом сучасних загальносвітових процесів, зумовлених впливом пандемії, тільки з'являється.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – емпірично встановити особливості трансформації ціннісних орієнтацій людей середнього віку під впливом пандемії коронавірусної інфекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія COVID-19 та протиепідемічні заходи є великим стресором для населення багатьох країн. Ці стресори негативно вплинули і подовжують впливати на здоров'я та психологічне благополуччя людей. Багато людей втратили своїх рідних, друзів та колег внаслідок пневмонії, спричиненої коронавірусом. Люди також втратили можливості, на які вони очікували та яких сподівалися, вони втратили впевненість у майбутньому. Наслідками переживання втрат є психологічні дефіцитарні стани, які можуть зруйнувати цілісність життєвого світу особистості [1]. Також пандемія запустила процеси перегляду людьми деяких особистісних цінностей.

На думку К.К. Коліна, пандемія коронавірусної інфекції стала для сучасного людства потрясінням. Нині більшість людей задумалися про своє майбутнє. Багато людей стали переоцінювати свої колишні базові цінності. Вони дійшли таких висновків, що, крім матеріального добробуту і кар'єрних успіхів, існують більш важливі традиційні цінності. Це відносини в родині, турбота про дітей і людей похилого віку, любов і дружба, взаємна допомога, співчуття до інших людей, що потрапили в біду. Пріоритетними нині виявилися і такі цінності, як власне життя і здоров'я, увага, турбота і допомога інших людей. Повернення до цих базових цінностей радикально змінює саму людину, повертає їй справді людську подобу. Нові цінності та нова людина –нині необхідні умови для виживання сучасної цивілізації [3].

Для самого хворого і його близьких хвороба стає випробуванням. Деструктивний ефект хвороби залежить від таких факторів, як особистісні якості, тяжкість захворювання, тривалість хвороби, фінансові можливості та можливість одужання. Якщо захворювання загрожує життю людини, то для хворого та його родини

це стає життєвою кризою та екстремальною ситуацією. У такому випадку зачіпаються всі рівні людини: соматичний, емоційний, духовний, психологічний, соціальний [6].

У середньому віці людині особливо важливо задовольняти такі соціальні потреби, як самостійність, матеріальний добробут, незалежність. У разі появи будь-якої хронічної, а особливо хвороби, яка може призвести до інвалідності, задовольнити свої потреби буде неможливо, і людина почне залежати від інших людей.

На думку В.Д. Менделеевича, в середньому віці людина психологічно важко сприймає онкологічні, а також хронічні соматичні хвороби. На цьому віковому етапі людина також оцінює те, як може вплинути захворювання на її працездатність у сьогоденні та майбутньому [5].

Багато дослідників зазначають, що тяжка хронічна хвороба може розглядатися як кризова ситуація, а за наявності небезпечного для життя захворювання можуть змінюватися і життєві цінності. Для перевірки цього спостереження нами було проведено емпіричне дослідження.

Для формування емпіричної бази передусім було визначено вікові межі групи піддослідних. За основу була вибрана загальновідома вікова періодизація Ш. Бюлер, відповідно до якої до середнього віку належать особи від 30 до 50 років [4].

Досліджувану групу становили 100 осіб, з яких 76 жінок та 24 чоловіка.

Цю групу було поділено на 2 підгрупи: 1) контрольна – 50 осіб, які не хворіли на коронавірусну інфекцію, з них 10 чоловіків та 40 жінок; 2) експериментальна – 50 осіб, які перенесли хворобу в середній та важкій формі, з них 14 чоловіків та 36 жінок (див. табл. 1).

Емпіричне дослідження змін ціннісних орієнтацій осіб середнього віку під впливом пандемії коронавірусної інфекції здійснювалось за допомогою методики М. Рокича «Ціннісні орієнтації», в модифікації Д.А. Леонтєва [2, с. 81–93]. Вказана методика спрямована на вивчення індивідуальних уявлень про систему значущих цінностей та полягає в ранжируванні піддослідними двох списків цінностей: термінальних (цілей) та інструментальних (засобів їх досягнення). Термінальні цінності визначають, що саме для людини особливо важливе та значуще, інструментальні цінності – це цінності лише на рівні поведінки особистості та її індивідуальні вподобання.

Таблиця 1

Показники чисельності досліджуваної групи

		Контрольна група	Експериментальна група	Загалом
Стать	Чоловіча	10	14	24
	Жіноча	40	36	76
Загалом		50	50	100

Учасник дослідження у списку цінностей ставить відповідне рангове число від 1 до 18. Дані, які ми отримуємо, показують реальне співвідношення суб'єктивної значущості різних цінностей. Аналіз отриманих результатів полягає у визначенні спрямованості ціннісних орієнтацій, що домінують.

Збір даних проводився з вересня по листопад 2021 року. Первинна обробка результатів дослідження та їх підготовка до аналізу була зроблена за допомогою «Google таблиці».

Розглянемо отримані результати.

Ієрархію термінальних цінностей учасників контрольної та експериментальної груп представлено в таблиці 2.

Індивідуальна ієрархія цінностей, отримана в результаті дослідження, була поділена на три рівні групи:

- значущі цінності – ранги з 1 по 6;
- індиферентні цінності – ранги з 7 по 12;
- незначущі цінності – ранги з 13 по 18.

Найбільш значущі термінальні цінності в людей, які не хворіли на коронавірусну інфекцію, – 1) здоров'я, 2) любов, 3) щасливе сімейне життя, 4) матеріально забезпечене життя, 5) свобода, 6) цікава робота. До індиферентних, тобто байдужих, цінностей можна зарахувати 7) пізнання, 8) активне діяльне життя, 9) розвиток, 10) продуктивне життя, 11) життєва мудрість, 12) наявність хороших та вірних друзів. Незначущими цінностями є 13) впевненість у собі, 14) визнання, 15) широта поглядів, 16) щастя інших, 17) задоволення, 18) краса природи та мистецтва.

Найбільш значущі термінальні цінності в людей, які хворіли на коронавірусну інфекцію, – це: 1) здоров'я, 2) любов, 3) матеріально забезпечене життя, 4) щасливе сімейне життя, 5) цікава робота, 6) продуктивне життя. До індиферентних цінностей можна зарахувати 7) впевненість у собі, 8) розвиток, 9) свобода, 10) наявність хороших та вірних друзів, 11) активне діяльне життя, 12) пізнання. Незначущими цінностями є 13) щастя інших, 14) визнання, 15) широта поглядів, 16) щастя природи та мистецтва, 17) задоволення, 18) краса природи та мистецтва.

Аналізуючи ці дані, можна зазначити, що хвороба не вплинула на такі цінності, як «здоров'я», «любов» та «краса природи та мистецтва». Усі респонденти визначили цінність «здоров'я» як одну з найважливіших цінностей у своєму житті. У середньому віці більшість людей починає вести здоровий спосіб життя, правильно харчуватися, займатися спортом. Пандемія коронавірусної інфекції підтвердила, що люди, які стежили за своїм здоров'ям, продовжують стежити й надалі. Хвороба лише посилила турботу про своє здоров'я.

Цінність «любов» як у тих, хто не хворів, так і в тих, хто перехворів, залишається однією зі значущих цінностей. Цю цінність ми розуміємо не лише як романтичне почуття, а і як ставлення до навколишнього світу з добром та співчуттям. Цінність «краса природи та мистецтва» належить до незначної цінності як у тих, хто не хворів, так і в тих, хто хворів.

Цінність «наявність хороших та вірних друзів» збільшила показники. Для людей стало важливим не тільки добре провести час із друзями, а бути поруч із тими, хто зможе підтримати у скрутну хвилину, дасть пораду і буде поруч, коли це необхідно.

Таблиця 2

Ієрархія термінальних цінностей досліджуваної групи

№ з/п	Цінність	Середній ранг цінності	
		Контрольна група (n=50)	Експериментальна група (n=50)
1	Активне діяльне життя	8	11
2	Життєва мудрість	11	13
3	Здоров'я	1	1
4	Цікава робота	6	5
5	Краса природи та мистецтва	18	18
6	Любов	2	2
7	Матеріально забезпечене життя	4	3
8	Наявність хороших та вірних друзів	12	10
9	Визнання	14	15
10	Пізнання	7	12
11	Продуктивне життя	10	6
12	Розвиток	9	8
13	Свобода	5	9
14	Щасливе сімейне життя	3	4
15	Щастя інших	16	17
16	Творчість	15	16
17	Впевненість в собі	13	7
18	Задоволення	17	14

Цінність «продуктивне життя» стала вище, можливо, через те, що людина, яка перехворіла на коронавірусну інфекцію в середній, а особливо, тяжкій формі та мала досвід загрози життю, починає цінувати своє життя ще більше.

Найбільші зміни відбулися в таких термінальних цінностях, як «свобода», «пізнання», «впевненість у собі» та «життєва мудрість». Зниження цінності «свобода» можна, припустимо, пояснити тим, що люди змирилися з карантинними заходами та обмеженнями, втратили долю незалежності як у вчинках, так і у судженнях. Зниження цінності «пізнання» можна пояснити тим, що багато хто зазначає зниження когнітивних здібностей, скаржиться на погіршення пам'яті, концентрації уваги. Зниження цінності «життєва мудрість» можна пояснити тим, що людина отримала неочікуваний досвід, який не вписується в її попередні уявлення про життя та руйнує їх. Цінності «впевненість у собі» різко зросла у тих, хто перехворів на COVID-19. Можна припустити, що людина, яка вижила та впоралася з такою складною хворобою, почувається більш впевненою, ніж та, яка ще не хворіла та страшилась цієї хвороби.

Інші термінальні цінності змінилися незначним чином.

Ієрархію інструментальних цінностей учасників контрольної та експериментальної груп представлено в таблиці 3.

Найбільш значущі інструментальні цінності в піддослідних, які не хворіли на коронавірусну інфекцію: 1) життєрадісність; 2) відповідальність; 3) чесність; 4) незалежність; 5) освіченість; 6) тверда воля. До індиферентних

цінностей можна зарахувати 7) вихованість, 8) раціоналізм, 9) чуйність, 10) сміливість у відстоюванні своєї думки, 11) акуратність, 12) ефективність в справах. Незначущі цінності – це: 13) самоконтроль; 14) широта поглядів; 15) терпимість; 16) старанність; 17) високі запити; 18) непримиренність до недоліків у собі та інших.

Найбільш значущими інструментальними цінностями в людей, які хворіли на коронавірусну інфекцію, є 1) чесність, 2) освіченість, 3) життєрадісність, 4) відповідальність, 5) незалежність, 6) раціоналізм. До індиферентних цінностей можна зарахувати 7) чуйність, 8) сміливість у відстоюванні своєї думки, 9) вихованість, 10) тверда воля, 11) широта поглядів, 12) самоконтроль. Незначущими цінностями є 13) ефективність у справах, 14) терпимість; 15) акуратність; 16) старанність; 17) високі запити; 18) непримиренність до недоліків у собі та інших.

Розглядаючи ці результати, можна зазначити, що хвороба не вплинула на такі цінності, як «старанність», «високі запити» та «непримиренність до недоліків у собі та інших». Ці цінності належать до незначних цінностей як у людей, які не хворіли, так і в тих, хто хворів на COVID-19.

Цінність «чесність» із 3-го рангу в тих, хто не хворів, підіймається на 1-й ранг у тих, хто хворів. Дозволимо собі припустити, що люди, які перехворіли, стали більш цінувати правдивість та щирість, тому що зустріч із небезпекою для життя та здоров'я нівелює багато суто зовнішніх утилітарних факторів людської поведінки.

Таблиця 3

Ієрархія інструментальних цінностей досліджуваної групи

№ з/п	Цінність	Середній ранг цінності	
		Контрольна група (n=50)	Експериментальна група (n=50)
1	Акуратність	11	15
2	Вихованість	7	9
3	Високі запити	17	17
4	Життєрадісність	1	3
5	Старанність	16	16
6	Незалежність	4	5
7	Непримиренність до недоліків у собі та інших	18	18
8	Освіченість	5	2
9	Відповідальність	2	4
10	Раціоналізм	8	6
11	Самоконтроль	13	12
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки	10	8
13	Чуйність	9	7
14	Терпимість	15	14
15	Широта поглядів	14	11
16	Тверда воля	6	10
17	Чесність	3	1
18	Ефективність у справах	12	13

Цінність «освіченість» з 5-го рангу в тих, хто не хворів, підіймається на 2-й ранг у тих, хто хворів. Це можна пояснити тим, що, можливо, люди після хвороби стали більше займатися самоосвітою. Загальновідомо, що нині, при нових викликах сьогодення, збільшується конкуренція на ринку праці, зростають вимоги до працівників. Люди прагнуть утримати міцні позиції на ринку праці, кардинально міняють сферу діяльності, звертаються до додаткового навчання та підвищення кваліфікації.

Цінність «широта поглядів» з 14-го рангу в тих, хто не хворів, підіймається на 11-й ранг у тих, хто хворів. Із цього можна припустити, що хвороба розширює світосприйняття та сприяє кращому розумінню чужої точки зору.

Цінність «життєрадісність» з 1-го рангу в тих, хто не хворів, зміщується на 3-й ранг у тих, хто хворів. Тобто люди, які перенесли захворювання, стають менш життєрадісними на фоні фізіологічних, а особливо психологічних порушень, які приносить із собою коронавірусна інфекція як у своїй гострій стадії, так і після одужання, у вигляді так званого «постковідного синдрому».

Цим можна й пояснити і зниження цінності «тверда воля» – з 6-го рангу у тих, хто не хворів, вона спустилася на 10-й ранг у тих, хто хворів. А також зміни цінності «акуратність» – з 11-го рангу в тих, хто не хворів на 15-й ранг у тих, хто хворів. Можна припустити, що ця зміна відбулася ще й тому, що люди, які перенесли захворювання, вже не так ретельно дотримуються запобіжних заходів. До хвороби люди частіше обробляють руки антисептиком, носять засоби індивідуального захисту, дотримуються соціальної дистанції, дезінфікують поверхні. А після – страхи знижуються та значимість дотримання захисних заходів падає.

Інші інструментальні цінності змінилися незначно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Резюмуючи вищевикладене, можна констатувати, що коронавірусна інфекція є кризовою ситуацією для більшості людей середнього віку. У цей нелегкий період свого життя людина зазнає реальних світоглядних зрушень, оскільки у кризовій ситуації відбувається переоцінка цінностей. Результати багатьох досліджень різних авторів показують, що в кризовій ситуації найбільше змінюються термінальні цінності, а не інструментальні.

У процесі аналізу отриманих нами результатів дослідження за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича було виділено цінності, які респонденти вважають найбільш значущими. Серед термінальних цінностей людей, які хворіли на коронавірусну інфекцію, – це: 1) «здоров'я», 2) «любов», 3) «матеріально забезпечене життя», 4) «щасливе сімейне життя», 5) «цікава робота», 6) «продуктивне життя».

Можна зазначити, що коронавірусна інфекція не вплинула на таку цінність, як «здоров'я», тому що ця цінність характеризується значною стійкістю та традиційністю для середнього віку. Відбулися зміни в таких цінностях, як «життєва мудрість», «свобода», «пізнання». Вони знизили свої показники. Цінність «впевненість у собі» підвищила своє значення. Серед інструментальних цінностей людей, які перехворіли, найбільш значущими є 1) «чесність», 2) «освіченість», 3) «життєрадісність», 4) «відповідальність», 5) «незалежність», 6) «раціоналізм». А ось цінність «акуратність» знизилася свої показники.

Таким чином, ми побачили, що і в нашому дослідженні найбільші зміни торкнулися також групи термінальних цінностей. А в цілому можна констатувати трансформацію структури ціннісних орієнтацій осіб середнього віку під впливом пандемії.

Взагалі людина в середньому віці стикається з двома кризами: кризою середнього віку та кризою обставин, під якою можна розглядати й тяжку хворобу, а саме коронавірусну інфекцію. Тобто людина середнього віку зазнає подвійного кризового навантаження. До цього ще приєднуються ускладнені соціальні та соціально-психологічні умови пандемії, карантину, обмеженості свободи, праці, життя загалом. Тому цілком доцільним впливає висновок про необхідність організації ефективного, більш доступного психологічного супроводу клієнтів, які переживають чи вже пережили ці негативні процеси. І перспективи подальших наукових та науково-практичних розробок мають вестись у напрямі створення оптимальних умов психологічного здоров'язбереження населення з урахуванням специфіки та особливостей впливу сучасних світових процесів на людину на кожному віковому етапі життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочелюк В.Й., Панов М.С. Психологічні наслідки пандемії для сучасного українського суспільства як соціально-психологічна проблема. *Габітус : науковий журнал*. 2021. Вип. 21. С. 109–113.
2. Габдуліна Л.И. Аксиологическая психология личности: теория и практика : учебное пособие. Таганрог : Южный федеральный университет, 2017. 142 с.
3. Колин К.К. Мир после пандемии коронавируса: новые уроки, ценности и прогнозы. *Стратегические приоритеты*. 2020. № 1-2 (25-26). С. 4–8.
4. Логинова Н.А. Шарлота Бюлер – представитель гуманистической психологии. *Вопросы психологии*. 1980. № 1. С. 154–157.
5. Менделевич В.Д. Клиническая (медицинская) психология : учебник. Москва : Медицина, 1995. 581 с.
6. Психология кризисных и экстремальных ситуаций : учебник / под ред. Н.С. Хрусталёвой. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2018. 748 с.